

POWSZECHNA ENCYKLOPEDIA FILOZOFII

1

A-B

POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU • LUBLIN 2000

A U T O R Z Y H A S E Ł

STANISŁAW BAFIA
 KAROL BAL
 JACEK BANAŚ
 TADEUSZ BIESAGA
 ANNA BUCZEK
 ZDZISŁAW CHLEWIŃSKI
 TEOFIL CHODZIDŁO
 WOJCIECH CHUDY
 MARIAN CISZEWSKI
 MIGUEL CRUZ HERNANDEZ
LEON CYBORAN
 RYSZARD CYRKLAF
 MAREK CZACHOROWSKI
 JAN CZERKAWSKI
 SŁAWOMIR CZARNECKI
 BOŻENA CZERNECKA
 BOGDAN CZUPRYN
 WŁODZIMIERZ DŁUBACZ
 JACEK FRYDRYCH
 PAWEŁ P. FURDZIK
 JANINA GAJDA-KRYNICKA
 PAWEŁ GARBACZ
 ALEKSANDRA GONDEK
 MARIA JOANNA GONDEK
 PAWEŁ GONDEK
 KAZIMIERZ GRZYŻENIA
 TADEUSZ GRZESIK
 ARKADIUSZ GUDANIEC
 ZYGMUNT HAJDUK
 WACŁAW HRYNIEWICZ
 PIOTR IWAŃSKI
 PIOTR JAROSZYŃSKI
 ZENON KAŁUŻA
STANISŁAW KAMIŃSKI
 ARTUR KARP
 KAROL KARSKI
 PAWEŁ KAWALEC
 STANISŁAW KICZUK
 BARBARA KIEREŚ

HENRYK KIEREŚ
 JÓZEF KOSIAN
 WITOLD KOTAŃSKI
 STANISŁAW KOWALCZYK
 MAŁGORZATA KOWALEWSKA
 FELIKS KRAUSE
 MIECZYŚLAW A. KRĄPIEC
 JAN KROKOS
 PIOTR KULICKI
MARIAN KURDZIAŁEK
 MAREK LECHNIAK
 AGNIESZKA LEKKA-KOWALIK
 JÓZEF LIZUN
 MIECZYŚLAW LUBAŃSKI
 FRANCISZEK MACHALSKI
 LESŁAW MAGDZIAREK
 ROMAN MAJCHRZYK
 STANISŁAW MAJDAŃSKI
 HENRYK MAJKRZAK
 ANDRZEJ MARYNIARCZYK
 TOMASZ MICHNIEWSKI
 TOMASZ MIODUSZEWSKI
 JERZY MISIUREK
 PIOTR MOSKAL
 RENATA MUSZYŃSKA
 MIRELLA NAWRACAŁA-URBAN
 DONAT NOWICKI
 MAREK OSMANŃSKI
 REET OTSASON
 JAN PALUSIŃSKI
 ZBIGNIEW PAŃPUCH
 JAROSŁAW PASZYŃSKI
 BOGUSŁAW PAŻ
 HENRYK PIERSA
 HENRYK PODBIELSKI
 RYSZARD POLAK
 ROBERT T. PTASZEK
 DANUTA RADZISZEWSKA-
 -SZCZEPANIAK

JERZY REBETA
 ARKADIUSZ ROBACZEWSKI
 ZENON E. ROSKAL
 PAWEŁ SAJDEK
 EUGENIUSZ SAKOWICZ
 PAWEŁ SKRZYDLEWSKI
 ANTONI SKWARA
EUGENIUSZ SŁUSZKIEWICZ
 JAN SOCHOŃ
 KATARZYNA STĘPIEŃ
CZESŁAW STRZESZEWSKI
 ADAM SZAFRAŃSKI
 TADEUSZ SZUBKA
 ARTUR SZUTTA
 AGATA SZYMANIAK
 LECH SZYNDLER
 PAWEŁ TARASIEWICZ
 JERZY TUPIKOWSKI
 JÓZEF TUREK
JÓZEF WAWRO
 ROMUALD J. WEKSLER-
 -WASZKINEL
 STANISŁAW WIELGUS
 ZOFIA WŁODEK
 MARIAN WNUK
 KRZYSZTOF WROCZYŃSKI
 ZBIGNIEW WRÓBLEWSKI
 KAZIMIERZ WÓJCIK
 ANNA M. ZALEWSKA
 JURIJ ZAŁOSKA
 TERESA ZAWOJSKA
 ZOFIA J. ZDYBICKA
 MAGDALENA ZDZIECH
 EDWARD I. ZIELIŃSKI
 MACIEJ ST ZIĘBA
 STANISŁAW ZIĘBA
 ANNA Z. ZMORZANKA
 JÓZEF ZON

K O M I T E T N A U K O W Y

PROF. DR HAB. MIECZYŚLAW A. KRĄPIEC OP – Przewodniczący
*Prezes Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Doctor Honoris Causa Multiplex, członek PAN i PAU
Academia Scientiarum et Artium Europaea, Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis*

PROF. ABELARDO LOBATO OP
Dyrektor Società Internazionale Tommaso d'Aquino, Rektor Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

PROF. DR HAB. ANDRZEJ MARYNIARCZYK SDB – Zastępca Przewodniczącego
Wiceprezes Zarządu Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu

PROF. DR HAB. PIOTR JAROSZYŃSKI
Członek Zarządu Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu

PROF. DR HAB. HENRYK KIEREŚ
Członek Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu

PROF. DR HAB. ZOFIA J. ZDYBICKA USJK
Członek Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

Z E S P Ó Ł R E D A K C Y J N Y

ANDRZEJ MARYNIARCZYK – Redaktor naczelny

MARIA JOANNA GONDEK – Sekretarz redakcji

TERESA ZAWOJSKA – Redaktor prowadzący

MIRELLA NAWRACAŁA-URBAN – Redaktor bibliografii i skrótów

R e d a k t o r z y n a u k o w i d z i a ł ó w

MAREK CZACHOROWSKI (*etyka*), PIOTR JAROSZYŃSKI (*filozofia kultury*)
HENRYK KIEREŚ (*filozofia sztuki, teoria poznania*), MAŁGORZATA KOWALEWSKA (*filozofia polska*)
MIECZYŚLAW A. KRĄPIEC (*metafizyka, antropologia*), PIOTR KULICKI (*logika*)
AGNIESZKA LEKKA-KOWALIK (*metodologia nauk, filozofia współczesna*)
REET OTSASON (*filozofia arabska*), ZENON E. ROSKAL (*filozofia przyrody*)
KAZIMIERZ WÓJCIK (*filozofia polska, filozofia średniowieczna*)
KRZYSZTOF WROCZYŃSKI (*filozofia prawa*), MACIEJ ST. ZIĘBA (*filozofia Wschodu*)

O p r a c o w a n i e l i s t y h a s e ł

PAWEŁ GONDEK, ANDRZEJ MARYNIARCZYK, MIRELLA NAWRACAŁA-URBAN
ZBIGNIEW PAŃPUCH, PAWEŁ SKRZYDLEWSKI, MACIEJ ST. ZIĘBA

K o r e k t a l i n g w i s t y c z n a

ARKADIUSZ GUDANIEC (*język grecki, łaciński, włoski*)
REET OTSASON (*język angielski, arabski, francuski, niemiecki, włoski*)

K o r e k t a t e c h n i c z n a

MAGDALENA ZDZIECH, TOMASZ GÓRKA (*kierownik korekty*)
ROMAN Blicharz, KSAWERY SKOWRON

W s p ó ł p r a c u j ą c y z r e d a k c j ą

BOGDAN CZUPRYN, WŁODZIMIERZ DŁUBACZ, JAROSŁAW MERECKI, PIOTR MOSKAŁ
ARKADIUSZ ROBACZEWSKI, KATARZYNA STĘPIEŃ, AGATA SZYMANIAK

POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU

składa podziękowanie osobom indywidualnym, firmom prywatnym oraz spółkom akcyjnym, dzięki pomocy których ukazuje się pierwszy tom Powszechnej Encyklopedii Filozofii.

Dziękujemy Bankowi Depozytowo-Kredytowemu. Grupa Pekao SA w Lublinie; „Ruch” SA w Warszawie; Rafinerii Trzebinia SA; Rafinerii Czechowice-Dziedzice SA;

Galaxia; Elektrowni Siersza w Trzebini; PHU Starter-Częstochowa; Agencji Handlowej B. Kmieciak i S-ka Katowice; CZW Węglózbyt Katowice.

Słowa podziękowania raczą przyjąć następujące osoby:

Jacek Dębski, Alfred Dudek, Stanisław Gołąb, Waldemar Jagiełło, Bożena Koroczycka, Marek Kononowicz, Alojzy Krawczuk, Wojciech Królak, Bogusław Lepiarz, Marek Lesisz, Henryk Malesa, Lucyna Matuszewska, Mariusz Mendziuk, Mirosław Michalski, Lucjan Noras, Mirosława Nykiel, Marek Piotrowski, Barbara Pszczółkowska, Bernard Szweda, Kazimierz Trębacz, Anna Zaorska.

Szczególne podziękowanie Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu składa O. Tadeuszowi Rydzkowi, Dyrektorowi Radia Maryja, za wszechstronną pomoc, bez której trudno byłoby sfinalizować to przedsięwzięcie, oraz posłowi na Sejm RP II kadencji Henrykowi Dyrdzie za stałą troskę i życzliwą pomoc w pracy nad realizacją tego dzieła.

Projekt okładki i stron tytułowych

JERZY DURAKIEWICZ

Skład komputerowy

GRZEGORZ KRAMAREK I PIOTR KŁOSOWSKI

Druk dofinansowano ze środków KBN

© Copyright by Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu

LUBLIN 2000

ISBN 83-914431-0-9

ISBN 83-914431-1-6 (t. I)

Wydawca

POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU

sec. *Società Internazionale Tommaso d'Aquino*

Adres

Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, Katedra Metafizyki KUL,
tel. (081) 445-45-37, 445-45-38, e-mail: tomasak@kul.lublin.pl

Druk i oprawa

Zakład Graficzny „Colonel” sc, Kraków, ul. Dąbrowskiego 16

W. Gundert, *Japanische Religionsgeschichte*, Tok 1935; W. Kotański, *Zarys dziejów religii w Japonii*, Wwa 1963, 169.

Wiesław Kotański

AMONIUSZ SAKKAS (Ἀμμώνιος Σακκάς, Ammonius) – założyciel szkoły neoplatońskiej, ur. ok. 175 w Aleksandrii, zm. w 242.

Wg świadectwa Porfiriusza i Proklosa A. był chrześcijaninem, który zwrócił się ku poganizmowi po zapoznaniu się z filozofią gr.; pogląd ten, jako oszczerczy, zwalczali Euzebiusz i Hieronim, twierdząc, że A. nigdy nie wyrzekł się chrześcijaństwa, a apostożę przypisali mu ci, którzy nie potrafili mu wybaczyć przynależności do chrześcijaństwa. Istnieje też hipoteza, że A. był pochodzącym z Indii mnichem buddyjskim, i tam miał powrócić.

A. uchodzi za twórcę szkoły neoplatońskiej – wśród jego uczniów wymienia się Orygenes, Longina, Hereniusza, Plotyna i in. A. nie pozostawił żadnych dzieł; jego poglądy znane są wyłącznie z przekazów autorów późniejszych, zwł. z pism Hieroklesa, Nemezjusza, Euzebiusza i Porfiriusza. Wynika z nich, że A. łączył platonizm z mistycyzmem, a jego myśl przeniknięta jest elementami religijnymi.

F. Heinemann, *A. Sakkas und die Ursprung des Neuplatonismus*, Hermes 64 (1926), 1–27; E. Seeberg, *A. Sakkas*, Zeitschrift für Kirchengeschichte (1942), 136–170; E. Elorduy, *A. Sakkas la legenda de su apostasia*, Pensamiento 3 (1947), 5–27; tenże, *Es A. Sakkas el pseudo-Areopagita?*, Estudios eclesiásticos (1948), 501–577; tenże, *La filosofía estoica absorbida por la filosofía cristiana*, Sophia (1948); S. Caramella, *Il cristianesimo di A. Sakkas*, Nuovo Didaskaleion (1948), 62 n.; H. Dörrie, A., *der Lehrer Plotins*, Hermes 83 (1955), 449–477; E. R. Dodds, *Numenius a. A.*, w: *Les sources de Plotin*, G 1960, 3–61.

Kazimierz Gryźnia

AMOR → MIŁOŚĆ.

AMORALIZM (od łac. a – nie, moralis – obycajny, moralny) – stanowisko, które albo neguje całkowicie istnienie dobra moralnego (a. skrajny), albo podporządkowuje je innym dobrom (a. umiarkowany, relatywizm).

A. może wyrastać z założeń metafizycznych, teoriopoznawczych lub antropologicznych. W pierwszym przypadku neguje się inteligibilność bytu, w tym również inteligibilność natury ludzkiej, jej celowościowe ukierunkowanie, dobro-cel ostateczny człowieka (nihilizm); w dru-

gim zaprzecza się możliwość poznania obiektywnej prawdy (subiektywizm, sceptycyzm, agnostycyzm); w trzecim absolutyzuje się wolność ludzką, w imię której odrzuca się istniejące niezależne od niej obiektywne dobro osoby. Wolność taką sytuuje się poza dobrem i złem (F. Nietzsche).

A. jest obcy dla myśli klasycznej, w której byt posiadał zawsze swoją racjonalność i skierowany był do realizacji celu-dobra. Człowiek odkrywał to dążenie w postaci powinności, nakazów czynienia tego dobra. Dobro to pojmowano jako ostateczny cel działania i określano pojęciem szczęścia (Arystoteles). Od czasów Sokratesa związek cnoty i szczęścia przenika całą etykę antyczną. Nawet myśl stoików można zinterpretować w tym duchu, że ich ujęcie rzeczywistości jako indyferentnej pod względem aksjologicznym było poszukiwaniem cnoty jako niezależności duszy od tego, co zewnętrzne, poszukiwaniem wewnętrznej autonomii i harmonii człowieka. Również epikureizm, mimo postawienia przyjemności w centrum swej etyki, nie zrezygnował z podporządkowania jej cnotcie jako pewnej intelektualnej kalkulacji, koniecznej dla zdobycia tak rozumianego szczęścia.

Na terenie myśli chrześcijańskiej uzasadnienie a. nie jest możliwe. Inteligibilność bytu powiązana jest bowiem z wszechwiedzą i mądrością Boga, a dzieje ludzkie z Jego opatrnością. Człowiek nie może wyjść poza dobro i zło, nie może ustanawiać co jest dobre, a co złe, nie może odsunąć odpowiedzialności moralnej, w którą wchodzi wraz ze swoim zaistnieniem.

A. UMIARKOWANY ALBO RELATYWISTYCZNY przypisuje się sofistom. Wywodził się on z ich trudności w określeniu natury poznania i natury człowieka. Zaprzeczyli oni możliwości poznania obiektywnej prawdy. Skrajne zanegowanie prawdy zostało wyrażone w trzech tezach Gorgiasza: a) nic nie jest; b) nawet gdyby coś było, nie moglibyśmy tego poznać; c) nawet gdybyśmy to poznali, nie moglibyśmy tego wyrazić i drugiemu przekazać. Tezy te wykluczały jakiegokolwiek kryterium prawdy (sceptycyzm). Mniej skrajne stanowisko zajmował Protagoras. Punktem wyjścia dla niego był nie tyle sceptycyzm, co relatywizm. Wyrażony jest on w jego podstawowej zasadzie: „człowiek jest miarą wszystkich rzeczy istniejących, że istnieją, i nieistniejących, że nie istnieją”. Zasada *homo-mensura* zaprzeczała możliwości odróżnienia bytu od niebytu, prawdy od fałszu, i czyniła człowieka miarą rzeczy, czyli pozwalała za

prawdę uważać to, co się poszczególnemu człowiekowi wydaje prawdziwym (subiektywizm, relatywizm). Relatywizmu gnozeologicznego Protagoras nie stosował jednak konsekwentnie do kwestii moralnych, ograniczał go bowiem zasadą użyteczności. W tym względzie był raczej pragmatykiem, utylitarystą. Sofisci uważali, że normy moralne są wynikiem umowy społecznej (konwencjonalizm) i są tworzone przez silnych w celu rządzenia i wyzyskiwania słabych, albo przez słabych dla obrony przed silnymi. Arystyp z Cyreny użyteczność zdefiniował przez sensualistycznie rozumianą indywidualną przyjemność (hedonizm egoistyczny).

A. powraca w nowożytnych i współczesnych propozycjach etyki. T. Hobbes zredukował człowieka do biologicznie rozumianego instynktu samozachowawczego. Indywidualne egoistyczne dążenie do przetrwania i przyjemności uczynił regułą postępowania. Zasadę miłości własnej z podkreśleniem korzyści ogółu głosił też C. A. Helvétius. Od niego przejął J. Bentham zasadę użyteczności. Sformułowana przez niego norma: „maksimum przyjemności (korzyści) dla maksymalnej liczby ludzi” stała się klasyczną zasadą utylitaryzmu. J. S. Mill skorygował Benthama ujęcie przyjemności jedynie w kategoriach ilościowych (monizm hedonistyczny), podkreślając różnice jakościowe między przyjemnościami (pluralizm hedonistyczny). Utylitaryzm można też traktować jako teorię etyczną, w której błędnie określono dobro, cel ostateczny człowieka, błędnie sformułowano normę moralności.

A. SKRAJNY, NEGUJĄCY, jest pewnym trendem myśli nowożytnej i współczesnej. Spotykamy go choćby w poglądach M. Stirnera, który z pozycji skrajnego indywidualizmu uznał dobro i zło za wyrażenia nie mające żadnego sensu. Człowiek istnieje poza jakimikolwiek powinnościami czy nakazami moralnymi. Może żyć tak, jakby był jedyny na świecie, i może czynić z wszystkimi to, co zechce. Istnienie człowieka to niekończąca się wojna każdego przeciw wszystkim.

Zakwestionowanie obiektywnego porządku świata, odrzucenie obiektywnej moralności, a zwł. moralności chrześcijańskiej, znalazło skrajny wyraz w filozofii F. Nietzschego. Stał on na stanowisku bezcelowości i bezsensowności świata, w którym nie ma prawdy ani dobra. Jest tylko „wola mocy”, którą człowiek czy silne rasy mogą użyć dla wyhodowania nadczłowieka.

Tę absolutyzację wolności posuwa J. P. Sartre jeszcze dalej. W imię negatywnej wolności ludzkiej odrzuca on istnienie Boga, istnienie obiektywnego świata dóbr i nakazów moralnych. Czyn moralny jest dobry dlatego, że jest autentycznym aktem wolności wbrew wszelkim nakazom. Podmiot sam jest dla siebie prawodawcą. Nie potrzebuje dla tych praw żadnych racji poza tym, że je sam stanowi (autonomizm).

Podobnie, choć z innych względów, pozbawia moralności uzasadnień współczesny a. emotywi-styczny, rozwinięty głównie na terenie metaetyki (A. J. Ayer, Ch. Stevenson). Zdania etyczne są, zdaniem emotywistów, pseudozdaniami; nic nie odpowiada im w rzeczywistości, gdyż są one ekspresją ogarniających nas irracjonalnych stanów emocjonalnych. Współczesna kultura, jako kultura emotywi-styczna jest przeniknięta a., który w praktyce wyraża się w usprawiedliwianiu i powszechnym stosowaniu manipulacji innymi w imię założenia, że nie ma prawdy i dobra, do którego można by się odwołać. W tym nurcie znajduje się również myślenie postmodernistyczne (J. Derrida, R. Rorty, L. F. Lyotard), w którym poddaje się destrukcji nie tylko obiektywną prawdę i dobro, ale i język, który tę prawdę i dobro mógłby wyrazić.

A. WYNIKIŁY Z ABSOLUTYZOWANIA RÓŻNYCH DZIEDZIN ŻYCIA. Rozbicie klasycznego związku między *verum*, *bonum* i *pulchrum* zaowocowało w nowożytności autonomią i zabsolutyzowaniem poszczególnych dziedzin życia ludzkiego oraz oderwaniem ich od moralności.

A. w dziedzinie polityki głosił N. Machiaveli, przyznając państwu i polityce prawo działania poza wszelką odpowiedzialnością moralną czy religijną. Bliski temu jest a. ekonomizmu, którego początku można się dopatrywać w koncepcji *homo oeconomicus* J. S. Mill'a i śledzić go w różnych szkołach ekonomicznych, w których dobra ekonomiczne były stawiane jako niezależne albo jako nadrzędne wobec dóbr moralnych. Dążenie do tych dóbr wiązano z egoizmem, hedonizmem lub różnymi formami utylitaryzmu.

A. estetyczny wywodzi się z zerwania związków między wartościami estetycznymi i moralnymi. Przyznaje się całkowitą niezależność wartościom estetycznym wobec wartości moralnych, a nawet dobro moralne sprowadza się do emocjonalnych przeżyć estetycznych.

M. Stirner, *Der Einzige und sein Eigentum*, L 1845; N. Machiavelli, *Il principe. Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, Tn 1852 (*Książę. Rozważania nad pierwszym dziesięcioleciem historii Rzymu Liwiusza*, Wwa 1984, 1987²); J. S. Mill, *Essay on Some Unsettled Questions of Political Economy*, Lo 1884; F. Nietzsche, *Der Will zur Macht*, w: *Nietzsches Werke*, IX-X (Wola mocy, w: *Dziela*, XII, Wwa 1911, 1984 (przedr.); J. Messner, *Sozialökonomik und Sozialethik*, Pa 1928; T. Hobbes, *Leviathan or the Matter, Form and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil*, C 1935, 1947² (*Lewiatan, czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, Wwa 1954); K. Kluxen, *Politik und menschliche Existenz bei Machiavelli*, St 1967; G. Braungart, *Ethics and Its Amoral Justification in Hobbes*, Ox 1981; A. MacIntyre, *After Virtue*, Notre Dame 1981, 1984² (*Dziedzictwo cnoty*, Wwa 1996); V. Possenti, *Il nichilismo teoretico e la morte della metafisica*, R 1995 (*Nihilizm teoretyczny i „śmierć metafizyki”*, Lb 1998); T. Biesaga, *Spór o normę moralności*, Kr 1998.

Tadeusz Biesaga

AMPÈRE ANDRÉ MARIE – matematyk, chemik, fizyk i filozof, ur. 22 I 1775 w Poleymieux k. Lyonu, zm. 10 VI 1836 w Marsylii.

Dzięki ojcu, który sam kierował nauczaniem syna, otrzymał A. gruntowne wykształcenie w zakresie matematyki i nauk przyrodniczych; od 1800 pracował jako nauczyciel w Bourg-en-Bresse; w 1803, dzięki pracy *Considérations sur la théorie mathématique du jeu* (Ly 1802) dotyczącej zagadnienia rachunku prawdopodobieństwa, dostał nominację do Lyonu. W 1804 stworzył wraz z grupą przyjaciół koło naukowe – Société Chrétienne – zgłębiające rozumowe podstawy wiary. Po otrzymaniu w 1804 posady asystenta École Polytechnique w Paryżu prowadził obszerną korespondencję ze znanymi filozofami, takimi jak Maine de Biran, Destutt de Tracy, Cabanis. W 1808 został inspektorem generalnym przy uniwersytecie, w 1809 prof. analizy matematycznej i mechaniki w École Polytechnique, zaś w 1814 członkiem Francuskiej Akademii Umiejętności; otrzymał order Legii Honorowej. Od 1819 wykładał filozofię na Uniwersytecie Paryskim, w 1820 został zastępcą prof. astronomii na tym uniwersytecie. W 1824 został powołany na prof. fizyki ogólnej w Collège de France.

Główne prace A.: *Sur les preuves historiques de la divinité du christianisme* (P 1810, zawierająca obronę nadprzyrodzonego charakteru chrześcijaństwa); napisaną po siedmiu latach doświadczeń nad odkryciem duńskiego fizyka Oersteda *Théorie mathématique des phénomènes électrodynamiques, uniquement déduite de l'expérience*

(P 1826, 1883² – modelowy traktat fizyko-matematyczny); zawierające wiele filozoficznych poglądów dwutomowe dzieło *Essai sur la philosophie des sciences, ou exposition analytique d'une classification naturelle de toutes les connaissances humaines* (I–II, P 1834–1843, 1856²). A. najbardziej znany jest jako twórca podstaw elektrodynamiki. Wskazał na zależność magnetyzmu od elektryczności (tzw. I i II prawo A.). W celu wyjaśnienia zjawiska magnetyzmu postawił nową hipotezę dotyczącą budowy molekularnej ciał, która była swoistą antycypacją teorii elektronowej. Opracował też teorię elektryczności (jednostkę natężenia prądu określa się od jego nazwiska) oraz chemiczną teorię gazów. Podjął próbę zbudowania sztucznego magnesu (tzw. selenoidu) oraz telegrafu.

Pod wpływem *Historii naturalnej* Buffona zainteresował się taksonomią, zaś pod wpływem A. L. Thomasa – metafizyką.

Jako filozof, zajmował się A. klasyfikacją nauk oraz klasyfikacją zjawisk psychicznych, zwł. poznawczych, zaś jako uczony – klasyfikacją pierwiastków chemicznych. Inspirowany kartezjańskim dualizmem podzielił A. nauki na kosmologiczne i nomologiczne. Szczegóły tej klasyfikacji, obejmującej również nauki stosowane, np. medycynę czy uprawę roślin, dziś mają wyłącznie znaczenie historyczne. A. akceptował centralną ideę woluntarystycznego idealizmu M. de Birana głoszącą, że swą prawdziwą naturę człowiek odkrywa w procesie doświadczenia introspekcyjnego. W teorii asocjacji idei A. wyróżnił dwa przypadki: „commémoration” (zwykłe przypomnienie), kiedy dwie idee pozostają nie zmienione przez ich skojarzenie oraz „concrétion”, kiedy dochodzi do zlania obu idei. Zasadnicza różnica poglądów między A. a M. de Biranem dotyczy wiedzy o świecie zewnętrznym. A., w przeciwieństwie do Maine de Birana (który za Kantem zaprzeczał możliwości dotarcia do rzeczy w sobie), a pod wpływem Newtona i Locke’a twierdził, iż możliwe jest poznanie relacji między rzeczami w sobie. Owe „noumenalne relacje” (podobne do jakości pierwotnych Locke’a) poznajemy wtedy, gdy przestrzenne, czasowe i ilościowe relacje zostają oddzielone od jakościowej zawartości (Locke’a jakości wtórne) doświadczenia zmysłowego. A. był jednym z pierwszych Francuzów, którzy zapoznali się z filozofią Kanta, jednak nie akceptował jego teorii czasu, przestrzeni i przyczynowości.